

УДК 343.985

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Анатолій ЛАЗЕБНИЙ,
старший викладач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Національного університету державної податкової служби України

SUMMARY

The article investigates the problematic question forms use specialized knowledge in the investigation of crimes against public order. Analyzes the procedural aspects of the involvement of a specialist in criminal proceedings in the investigation of crimes against public order. The author investigated the procedural role and importance of knowledge specialist at the initial stage of investigation of criminal offenses.

Key words: the specialist expertise, criminal proceedings, crimes against public order, investigation of criminal offenses, forms of use of expertise.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблемні питання форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. Аналізуються процесуальні аспекти залучення спеціаліста в кримінальному провадженні при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. Досліджено процесуальну роль і значення використання знань спеціаліста на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: спеціаліст, спеціальні знання, кримінальне провадження, злочини проти громадського порядку, розслідування кримінальних правопорушень, форми використання спеціальних знань.

Постановка проблеми. У наш час рівень злочинності постійно зростає, що зумовлює необхідність застосування правоохоронними органами нових засобів і методик щодо їх розкриття. Особливу увагу варто приділити злочинам проти громадського порядку, передбачених розділом XII Кримінального кодексу України (далі – КК України), у межах ст. ст. 293–296, адже саме ці злочинні посягання спрямовані на суспільні відносини, основані на загальноприйнятих правилах поведінки, які покликані забезпечити нормальне функціонування різних установ і підприємств, недоторканність власності, життя та здоров'я, честь і гідність людей, а також нормальні умови їх праці, побуту й відпочинку, тобто саме ступінь суспільної небезпеки цієї категорії злочинів зумовлює потребу в їхньому детальному вивченні.

Актуальність теми. За останніми статистичним даними, наданими Міністерством внутрішніх справ, станом на початок травня 2015 р. в Україні зареєстровано 1 824 кримінальних правопорушення, спрямованих проти громадського порядку, проте лише у 540 з них особам повідомлено про підозру, що свідчить про необхідність і актуальність удосконалення роботи органів досудового розслідування, а також поглибленого наукового дослідження цієї категорії злочинних посягань, пов'язаної, зокрема, з використанням спеціальних знань, які сприяють підвищенню ефективності розслідування цієї категорії злочинів.

Хоча дослідженням форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі та криміналістиці займалось багато вчених, серед яких А.Ю. Штротас, З.М. Соколовський, І.В. Постика, В.Г. Гончаренко, Г.М. Надгорний, В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль та інші, існує ще низка недосліджених питань, зокрема пов'язаних із застосуванням кримінального процесуального закону в процесі викори-

стання спеціальних знань уповноваженими особами при розслідуванні злочинів проти громадського порядку.

Метою статті є аналіз наявних форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку, а також визначення особливостей правового регулювання стосовно порядку їх практичного застосування органами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проте насамперед варто наголосити, що поняття «спеціальні знання» на законодавчому рівні не закріплено, у теорії це поняття тлумачиться науковцями суперечливо, однак, як стверджує Г.Н. Сафонов, за загальним правилом під спеціальними знаннями розуміють сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування й запобігання злочинам [4, с. 124].

При дослідженні спеціальних знань важливо розрізнити суб'єктів їх використання й суб'єктів застосування, де як критерій відмежування цих термінів необхідно зазначити об'єкт, щодо якого проводяться дії. До суб'єктів застосування спеціальних знань належать їхні безпосередні носії – експерт, спеціаліст, перекладач, особа, котра розуміє розмовні знаки німих (глухих), педагог та ін. У свою чергу, суб'єктами використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів проти громадського порядку є суб'єкти розслідування.

Аналіз чинного процесуального законодавства надає можливість визначити, що до суб'єктів застосування спеціальних знань, крім експерта, судово-медичного експерта, спеціаліста, перекладача й лікаря, належать й інші особи, яких за Кримінальним процесуальним кодексом

(далі – КПК) 1960 р. до цієї категорії зараховано не було. Так, чинний КПК України визначає, що обов'язково залучається психолог для допиту малолітніх і неповнолітніх і проведення слідчих (розшукових) дій з їх участю. Психологи можуть бути залучені також при проведенні впізнання. На відміну від КПК 1960 р, психологи, а також педагоги, лікарі залучались незалежно від їхнього процесуального статусу. Завдання психолога під час проведення допиту й інших слідчих (розшукових) дій з дитиною одне – сприяти слідчому та суду в отриманні від малолітнього або неповнолітнього повних і правдивих показань.

Перевагою нового КПК України є чітке визначення понять «експерт» і «спеціаліст», що надає можливість обмежити категорію осіб, що володіє цим процесуальним статусом. Кримінальний процесуальний закон зазначає обсяг прав та обов'язків, а також межі відповідальності експерта й спеціаліста. Так, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок щодо питань, які виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери його знань [1]. Необхідно також відмітити, що показання експерта визначено як процесуальне джерело доказів, проте окремої норми, що визначає порядок допиту експерта під час досудового розслідування немає, що не надає можливості правильно визначити момент допиту експерта. Чинним КПК України у ст. 356 передбачено лише допит експерта в суді [1]. Отже, висновок, наданий експертом після проведення експертного дослідження, а також його пояснення є важливим інструментом у процесі доказування.

Що ж стосується законодавчого визначення поняття «спеціаліст», то чинний КПК України (ст. 71) визначає спеціалістом особу, котра володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1]. Проте необхідно відмітити, що ні усні, ні письмові консультації, що надаються спеціалістом до джерел доказів не зараховані, вони мають лише рекомендаційний характер, тобто загалом спеціаліст виконує функцію помічника слідчого в застосуванні технічних прийомів і засобів виявлення та фіксації доказів, а також забезпечення їх збереження при проведенні розслідування.

До суб'єктів, що застосовують спеціальні знання, належать також перекладач, педагог та особа, котра розуміє розмовні знаки німих (глухих), проте чинне законодавство визначає лише порядок залучення таких осіб при розслідуванні злочинів і випадки їх обов'язкової участі.

Отже, форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку можна поділити так:

1) непроцесуальні: використання слідчим власних спеціальних знань; отримання консультації від спеціалістів і попереднє дослідження;

2) процесуальні: участь спеціаліста у слідчих (розшукових) дія – у певних випадках ця участь є обов'язковою, судово експертиза й допит експерта.

Однак на практиці дуже часто форми використання спеціальних знань взаємодіють між собою і постійно реплітуються. Якщо більш детально розглядати кожну форму окремо, то насамперед необхідно зазначити, що ці-

лями застосування власних знань слідчим прокурором чи суддею є безпосереднє виявлення та фіксація, попереднє вивчення, оцінювання й використання доказів, вирішення питання стосовно їх допустимості та належності, правильна кваліфікація кримінального правопорушення, визначення предмета й меж доказування, організація взаємодії з іншими особами, котрі володіють спеціальними знаннями в процесі розслідування та розкриття злочинів. Використання слідчим власних спеціальних знань пов'язане із плануванням і організацією порядку розслідування злочину, він самостійно визначає методику й тактику проведення всіх процесуальних дій, що зумовлені кожним окремим випадком, як уже зазначалось раніше, слідчий визначає коло осіб, котрі необхідні йому для отримання повної інформації про подію злочину. Слідчий володіє загальними професійними та спеціальними знаннями з моменту навчання у ВНЗ і внаслідок їх отримання на практиці в процесі своєї подальшої роботи за спеціальністю, включаючи навчання з метою підвищення кваліфікації. Проте під час розслідування злочинів виникають ситуації, коли знань слідчого недостатньо для вирішення того чи іншого завдання. Зрозуміло, що слідчий повинен володіти базовими знаннями в галузі криміналістики, судової медицини та психіатрії, але в ході розслідування часто потрібно використовувати більш глибокі знання в тій чи іншій галузі науки. Так участь спеціалістів та експертів при розслідуванні злочинів проти громадського порядку зумовлена їхнім професійним спрямуванням у чітко визначеній сфері й пов'язана із наданням відповідних висновків і консультацій щодо поставлених питань. Крім того, необхідно зазначити, що спеціалісти та експерти за своєю природою є так званими «формальними» свідками, адже надають слідчому чи судові інформацію про обставини, що мають значення для кримінального провадження, але при цьому спеціаліст чи експерт не належать до незамінних осіб, вони можуть бути швидко замінені будь-якою іншою особою, котра володіє спеціальними знаннями в тій самій сфері науки, техніки чи мистецтва. Спеціаліст своєю участю самостійно не виявляє фактів, що мають доказове значення. Однак дані, отримані за його допомогою, стають складовою огляду місця події й становлять органічну частину джерела доказів. Те саме можна зазначити й про інші слідчі (розшукові) дії, у яких бере участь спеціаліст. Що стосується безпосередньо думки спеціаліста як процесуальної форми використання спеціальних знань, то передусім необхідно відмітити, що його консультація не заміняє проведення експертизи, його думка може бути використана як матеріали для проведення подальшого експертного дослідження стосовно визначеного об'єкта або ж матиме значення при винесенні рішення судом.

Особливою формою використання спеціальних знань є залучення експерта та здійснення експертного дослідження, у результаті чого надається висновок стосовно визначеного кола питань. Порядок проведення експертиз досить детально врегульований Законом України «Про судову експертизу» й Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Значення висновків експерта неможливо переоцінити, адже в певних випадках вони використовуються в оперативно-розшукових цілях, для розв'язання тактичних завдань, побудови версій, планування розслідування, обґрунтування зарахування об'єктів до розслідуваної події та реалізації їхньої доказової функції.

Важлива роль в опосередкованому застосуванні спеціальних знань відведена консультаціям довідкового характеру. Довідкові дані – відомості про факти, які містяться в спеціальній літературі, довідниках, інструкціях, положеннях, статутах, номенклатурних документах тощо. До таких даних зараховано посадові інструкції щодо прав і обов'язків посадових осіб, відомості про вартість товарно-матеріальних цінностей, правила техніки безпеки на виробництві, дані про технологію виробництва певних промислових товарів, схеми реалізації товарів тощо.

Якщо ж більш детально розглядати категорію злочинів проти громадського порядку, до якої належать групове порушення громадського порядку, масові заворушення, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, та хуліганство, то необхідно виокремити специфіку застосування спеціальних знань при їх розслідуванні, адже спектр форм використання спеціальних знань обмежений.

Так, при розслідуванні злочинів проти громадського порядку, зокрема хуліганства, крім використання спеціальних знань самим слідчим, спрямованих на організацію і проведення всіх необхідних процесуальних дій, виникає необхідність у проведенні різного роду експертиз, котрі, за статистичними даними, застосовуються у 66% випадків при скоєнні злочину, передбачено ст. 296 КК України. Проведенню експертиз зазвичай передують залучення спеціалістів, котрі допомагають слідчому у вилученні доказів, що надалі можуть піддаватись експертному дослідженню. При розслідуванні таких злочинів має місце судово-медична експертиза живих осіб, яка вирішує широке коло питань, зокрема про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, про давність і механізм утворення ушкоджень, про рід і вид знарядь, якими вони заподіяні [2, с. 230].

У свою чергу, судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану підозрюваного чи підозрюваних за наявності даних, які викликають сумнів щодо їх осудності, що безпосередньо могло вплинути на вчинення ними злочину.

При розслідуванні хуліганства на тілі й одязі потерпілих дуже часто залишаються біологічні сліди злочинця – кров, волосся, слина, а тому для визначення особи, котра вчинила злочин, проводиться судово-біологічна експертиза.

Оскільки, як показує практика, більшість злочинів, передбачених ст. 296 КК України, учиняються у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, тому при їх розслідуванні виникає необхідність у проведенні судово-наркологічних експертиз.

Учинення хуліганських дій за своєю природою передбачає відкрите умисне порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, а тому характеризується залишенням на місці великої кількості слідів рук, ніг чи знарядь учинення злочину, дослідженням яких займається експерт, котрий проводить трасологічну експертизу.

При розслідуванні злочинів проти громадського порядку, зокрема хуліганства, застосовується такий різновид експертиз, як судово-балістична, проведення якої зумовлене дослідженням зброї, що використовується злочинцями. Ця криміналістична експертиза у провадженнях про хуліганство проводиться в тих випадках, коли виникає необхідність з'ясувати, чи не є вилучений у підозрюваного предмет зброєю; чи цим предметом завдано ушкодження потерпілому [4, с. 520].

Іноді виникає необхідність проведення почеркової експертизи при розслідуванні хуліганства, котра здійснюється для ототожнення особистості хулігана за ознаками

його почерку. Найчастіше необхідність у її проведенні виникає в тих випадках, коли хуліганство виразилося в написанні й поширенні текстів нецензурного змісту. Також об'єктами дослідження можуть бути вилучені з місця події різноманітні нецензурні написи, листи й телеграми з погрозами, спрямовані хуліганом потерпілому.

Якщо хуліганство супроводжувалось використанням різноманітних порошків, фарб, кислот, для їх ідентифікації та діагностики проводиться судово-хімічна експертиза.

Крім того, при розслідуванні хуліганства, що вчинене неповнолітнім, застосовується така форма використання спеціальних знань, як залучення фахівців, зокрема педагогів і психологів, котрі сприяють налагодженню контакту слідчого з неповнолітньою особою, котра підозрюється, і, відповідно, прискорюється процес розслідування. У поодиноких випадках при вчиненні хуліганських дій іноземними громадянами або ж глухонімими для розслідування злочину слідчим залучається перекладач чи сурдоперекладач.

Однак пріоритетною формою використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства залишається проведення експертиз, що надає можливість сформувати належну доказову базу як висновку експерта або ж допиту його як свідка.

Що стосується розслідування масових заворушень, то всі форми використання спеціальних знань, що застосовуються при розслідуванні хуліганства, притаманні й розкриттю цього виду злочинно караного діяння, проте деякі специфічні особливості також наявні. Події, що відбулися, є суспільним зібранням чи масовими заворушеннями, тому шляхом проведення цієї експертизи необхідно визначити їхню групу та характер. Проте більшість експертиз стосовно цього злочину здійснюються комплексно, переважають зокрема комплексні судово-психіатричні та судово-медичні.

У свою чергу, проголошення публічних закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, полягає у виникненні обстановки тривоги й навіть паніки в населення, особливо тих його прошарків, яким загрожує заподіяння шкоди внаслідок учинення таких дій: дезорганізація роботи органів управління, порушення нормального режиму праці, навчання, відпочинку широких верств населення. Оскільки цей злочин із формальним складом, то сукупність використання спеціальних знань при його розслідуванні дещо відрізняється від попередніх. Звісно, слідчий при розслідуванні цього злочину використовує свої спеціальні знання, набуті ним у процесі своєї професійної діяльності. Велику роль при розкритті злочину, передбаченого ст. 295 КК України, відіграє спеціаліст, котрий займається вилученням матеріалів, що містять публічні заклики стосовно вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницьке виселення громадян, що загрожує громадському порядку, оскільки такі заклики можуть бути відображені на матеріальних носіях, зокрема листах, у тому числі електронних, магнітофонних касетах, комп'ютерних компакт-дисків і дискетах. Крім того, після вилучення такі матеріали відправляються на експертизу, що визначає особливості їх виготовлення, речовини, що застосовувались, а також за можливості автора такого заклику.

При розслідуванні групового порушення громадського порядку слідчий також використовує спеціальні знання спеціалістів та експертів, суттєвих особливостей від використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства в цьому випадку немає.

Висновки. Отже, використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку відіграє велику роль у їх розкритті, адже за рахунок обрання слідчим правильної методики, організації всіх процесуальних дій, спрямованих на виявлення, фіксацію й дослідження доказів шляхом використання власних спеціальних знань, він сприяє досягненню мети досудового розслідування – швидкому та повному розкриттю злочину і притягненню осіб, винних у його вчиненні. Що стосується безпосередньо українського законодавства у сфері застосування спеціальних знань, то загалом воно хоча й має певні прогалини, але все ж таки в більшості випадків досить чітко та детально регламентує порядок залучення осіб, котрі володіють спеціальними знаннями, визначаючи їхні права, обов'язки й межі відповідальності. Основною формою, що найчастіше використовується при розслідуванні злочинів проти громадського порядку, є процесуальна форма, пов'я-

зана із залученням спеціалістів та експертів, для надання висновків і консультацій стосовно поставлених питань.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
2. Єфімов М.М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства / М.М. Єфімов // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 229–233.
3. Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : [монографія] / В.В. Коваленко ; МВС України ; Луган. держ. університет внутрішніх справ. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 208 с.
4. Сафонов Г.Н. Настольная книга следователя / Г.Н. Сазонов. – М. : Госюриздат, 1949. – 879 с.